

TARİHTEN GÜNÜMÜZE İSTANBUL TÜRKÇESİ*

Doç. Dr. Mehmet GÜMÜŞKILIÇ**
Fatih Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
mgumuskilic@fatih.edu.tr

Özet

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesinden sonra Osmanlı Devleti kudret ve güç kazandı. Bu kuvvetle beraber büyük bir dil de meydana geldi. İstanbul Türkçesinin temelini oluşturan bu dil, bir imparatorluk diliydi.

Makalemizde; İstanbul Türkçesinin tarihi serüveni göz önüne alınarak, İstanbul Türkçesinin temelini oluşturan İstanbul ağızı da incelenecektir. İstanbul Türkçesi ile ilgili örnekler yüzyıl yüzyıl seçilmeye çalışılmıştır. 15. yüzyılda Fatih'in kendi şiirlerinden ve Ahmet Paşa'dan; 16. yüzyılda Bakî ve Yahya Bey'den; 17. yüzyılda Nâbî'den; 18. yüzyılda Nedim ve Şeyh Gâlib'ten; 19. yüzyılda Enderunlu Vâsîf'tan; 20. yüzyılda ise Ziya Gökalp'ten parçalar alınarak İstanbul Türkçesinin güzelliği okuyucuya aktarılmaya çalışılacaktır. Makalemizin son kısımlarında İstanbul ağzına dayalı İstanbul Türkçesini aksettiren eserlerden Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi*'nde ve 1790 yılında İstanbul'da basılmış olan Viguier'in *Elemens de la Langue Turque 'Türk Dilinin Unsurları'* adlı kitabında geçen metinlerden örnekler verilecektir.

Makalemizin; son zamanlarda medyadaki yanlış kullanımlardan dolayı bozulmaya başlayan İstanbul Türkçesi ve İstanbul ağzına dikkat çekeceği kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler : İstanbul Türkçesi, imparatorluk dili, İstanbul Ağızı, konuşma dili, Fatih Dönemi.

ISTANBUL TURKISH FROM PAST TO PRESENT

Abstract

Just after the conquest of Istanbul by Sultan Fatih Mehmet, The Ottoman State gained puissance and power. As result of this conquest, a great language emerged along with the power. This language which formed basis of Istanbul Turkish was language of the empire.

In this article, taking historical journey of Istanbul Turkish into consideration, the Dialect of Istanbul which formed the basis of Istanbul Turkish will be analyzed. In regard to examples of The Istanbul Language were thoroughly chosen from per century. The beauty of Istanbul Turkish will tried to be shown taking excerpts from Sultan Fatih's and Ahmet Pasha's poems within the 15th century, from Bakî and Yahya Bey within the 16th century, from Naili Bey and Nabi within the 17th century, from Nedim and Sheikh Galib within the 18th century, from Vasîf from Enderun within the 19th century, from Ziya Gokalp within the 20th century. At the end of the article, based on Dialect of Istanbul phrased will be given examples from the book of Viguier called 'Elements Of Turkish Language' and the book of Evliya Celebi Called 'Seyahatname' which is based on the dialect of Istanbul reflecting the best Istanbul Turkish.

With this article, we also aim to raise concern over burn out Istanbul language due to the misuse of it in media.

Key words: Istanbul Turkish, imperial language, Istanbul Dialect, spoken language, Fatih Era.

* Bu makale, Türk Ocakları İstanbul Şubesi tarafından 2003 yılında düzenlenen "Fatih, Fetih ve İstanbul" adlı sempozyumda sunulan "Fatih'ten Günümüze İstanbul Türkçesine Bir Bakış" isimli tebliğin ilâveli ve düzeltilmiş şeklidir.

** Fatih Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 34500, Büyükçekmece/İstanbul.

GİRİŞ

Tarihte uzun bir süre mevcudiyetini devam ettiren Osmanlı Devleti'nin bilindiği gibi Söğüt'te temelleri atılmış ve daha sonra o, büyük bir cihan devleti olarak tarihteki yerini almıştır. Osman Bey'in babası Ertuğrul Gazi Söğüt'e geldikten ve burayı kendine yurt edindikten sonra, küçük bir beylik hâline gelen Osmanlılar, devletin başına Osman Gazi'nin geçmesinin ardından kimsenin dikkatini çekmeden yavaş yavaş büyümeğe başladılar. Osmanlı Beyliği kurulduğu zaman Orta ve Doğu Anadolu Moğolların hâkimiyeti altındaydı. Selçuklu Devleti artık son demlerini yaşıyordu. Tarihin büyük devleti âdeta Moğolların bir kuklası gibiydi. Zaten 1308 yılında da resmen yıkıldı. Bu dönemde Anadolu'nun bir çok bölgesinde yeni yeni beylikler ortaya çıkmaktaydı. Özellikle Orta ve Doğu Anadolu'da Moğol baskısından bunalan Türk boyları Batıdaki uç bölgelere doğru akın akın geliyorlardı. Bunların içinde her tip insan vardı: üst tabakadan olan kişiler, âlimler, tüccarlar, halk tabasından olan şahıslar ve maceraperestler. Özellikle Anadolu'nun Türkleşmesinde büyük katkıları olan bir takım tarikat mensupları da baskıdan bunalarak Batı Anadolu'ya doğru göç etmişlerdi.

Beylikler farklı siyasî teşekküller olsa da; kültür, inanç ve gelenek itibarıyla aynı ortak özelliklere sahiptiler (Emecen, 2001; 18). Böylece Anadolu'nun herhangi bir yerinden gelip başka bir beyliğe giden veya sığınan insanlar, gittikleri beyliklerde yaşayan kişilere yabancılık çekmediler. Göç eden bu insanların uyum problemleri ortadan kalktı. Osmanlı Beyliği de büyüdükçe, beyliğe Anadolu'nun her yerinden ve her tabakadan insanlar dahil oldular. Osman Bey'den sonra tahta geçen Orhan Bey'in Bursa'yı almasından sonra ise Batının kapıları Osmanlı'ya iyice açıldı. Orhan Bey'den sonra tahta geçen I. Murat devrinde Osmanlılar Rumeli'ye girdiler. Özellikle 14. yüzyılda boy gösteren Türkmen beylikleri kendi aralarındaki mücadelelere rağmen Anadolu'nun ilim ve fikir hayatının gelişmesinde çok önemli roller oynadılar (Özkan, 1995; 67). Tabii burada hükümdarların etkileri büyüktü. Selçuklularda ilim dili ve resmî dil Arapça; edebî dil ise Farsçaydı. Türkmen beylerinin çoğu bu dilleri pek iyi bilmiyorlardı. Bu sebeple onlar âlimleri Türkçe eser yazma konusunda teşvik ettiler. Böylece Anadolu'da Türk dili gelişti ve edebî bir dil hâline geldi. Yani o döneme kadar yalnız halk arasında kalan saray ve okumuş insanların rağbet etmedikleri devlet, sanat ve edebiyat dili olarak kabul edilmeyen Türkçe (Çavuşoğlu, 1982; 35) beylikler sayesinde millî bir dil oldu. Bu dönemde beylerin de teşvikiyle bir çok Türkçe eser meydana getirildi¹. Selçuklu Devleti'nin son dönemlerinde yazılan bir kaç Türkçe eserden² sonra beylikler döneminde Türkçe eserlerin birden bire

¹ Bu eserlerden bazıları şunlardır: Gülşehri'nin *Maantku't-tayr*'ı; Aşık Paşa'nın *Garibnâme*'si; Ahmedî'nin *İskendernâme*, *Cemşid ü Hurşid*, *Tervihu'l-Ervâh*'ı; Tursun Fakih'in *Muhammed Hanefî Cengi*; Kul Mesûd'un *Kelile ve Dimne*'si; Kadı Darîr'in *Şiyer-i Nebî*'si; Şeyoğlu Sadruddin'in *Marzubannâme Tercümesi*; Hoca Mesûd'un *Süheyl ü Nevbahâr*'ı (Özkan, 1995; 67-73).

² Bunlardan bazıları şunlardır: Şeyyad İsa'nın *Salsâlnâme*'si; Ahmed Fakih'in *Çarhnâme*'si (Bu eser üzerinde Mecdut Mansuroğlu [İstanbul 1956] bir çalışma yapmıştır.); *Kitâbu Evsâf-ı Mesâcidü's-Şerife*'si (Bu kitap üzerine de Hasibe Mazioğlu [Ankara 1974]'nın bir çalışması bulunmaktadır.); Şeyyad

çoğalmasa dikkat çekicidir. Fakat daha önceki yüzyıllarda Arapça ve Farsçanın boyunduruğu altında kalan Türk dili ile eser yazmanın zorluğunu bazı müellifler dile getirmişlerdir³.

Osmanlı Devleti özellikle I. Murat ve Yıldırım Beyazıt dönemlerinde büyük bir devlet olma yolunda adım adım ilerliyordu. Timur'un Anadolu'yu istilâsından sonra bir fetret dönemi yaşayan Osmanlı Devleti, Çelebi Mehmet'in başa geçmesiyle bu devreyi çabuk atlattı. Daha sonra II. Murat tahta çıktıktan sonra Osmanlı artık büyük devletler kategorisine girmeyi başardı. I. Murat, Yıldırım Beyazıt ve Çelebi Mehmet âlim, şair ve sanatkarları çok korurlardı. Onların zamanında da bir çok Türkçe eser meydana getirilmiştir. II. Murat dönemi Türk dili, edebiyatı ve kültürü bakımından çok verimli bir devreyi bize aksettirmektedir. Bu dönemin en büyük özelliklerinden birisi, XIII ve XIV. yüzyıllarda Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yazılan Türkçe eserlerdeki şive farklılıklarının ortadan kalkması⁴ ve Osmanlı Türkçesinin eserlerde kullanılmaya başlanmasıdır (Çavuşoğlu, 1982; 41). Bunda II. Murat'ın dil bakımından çok hassas olması yatmaktadır. O, kaleme alınacak olan Türkçe eserlerin sade ve açık bir dille yazılmasını ve bunları herkesin anlayabilmesini istiyordu. Hatta Selçuklu sultanı II. İzzeddin Keykâvus'un emriyle kaleme alınan *Dânişmendnâme*'yi Tokat Kalesi dizdarı Arif Ali'ye daha sade ve açık bir dille yazdırmıştır. Bu da bize onun ne kadar şuurlu bir dil anlayışına sahip olduğunu gösterir (Özkan, 1995; 76).

II. Murat'ın oğlu olan II. Mehmet, yani Fatih Sultan Mehmet Osmanlı Devleti'nin başına geçtiğinde ise tarihin akışını değiştirecek hadiseler meydana gelmeye başladı. Bunların en önemlisi Fatih'in, yüzyıllarca fethedilemeyen Doğu Roma'nın (Bizans'ın) başkenti olan İstanbul'u fethetmesiydi. İstanbul Fatih'ten evvel de bir çok kere kuşatılmış fakat alınamamıştı. II. Mehmet İstanbul'u aldıktan sonra artık Osmanlı Devleti büyük bir cihan devleti hâline geldi.

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethinin akabinde, buranın çok az bir nüfusa sahip olduğunu gördü ve hemen İstanbul'a çeşitli yerlerden insanlar getirterek, buranın nüfusunu arttırmayı düşündü. Fetih'ten evvel nüfusu 30 bine kadar inen şehir, Bizans'ın son günlerinde fakir düşmüştü. Âdeta harabeler kentiydi. Fatih, İstanbul'a Foça, Argos, Amasra, Trabzon, Kefe şehirlerinden ve Mora, Taşoz, Midilli, Eğriboz adalarından Rum, İtalyan ve Yahudi nüfusu getirtti. Ayrıca Konya, Aksaray, Larende ve Ereğli'den de büyük miktarda Türk nüfusunu şehre yerleştirdi⁵. II. Mehmet, Anadolu'nun muhtelif yerlerinden ve değişik

Hamza'nın *Yusûf u Zeliha* ve *Dâstân-ı Mahmûd* adlı mesnevileri; Yunus Emre'nin *Risâletü'n-Nushiyye*'si ve *Divân*'ı (Bu eserler üzerine de Abdulkadir Gölpinarlı [İstanbul 1965]'nun çalışmaları bulunmaktadır.).

³ Bunların arasında Hoca Mesûd, Aşık Paşa vb. sayılabilir.

⁴ Gerçi Eski Anadolu Türkçesi, yani beylikler döneminde yazılan Türkçe eserlere göz atıldığında eserlerin; Anadolu'nun değişik yerlerinde kaleme alınmasına rağmen çok da fazla şive farklılıkları göstermediği anlaşılmaktadır.

⁵ Buradan Fatih'in ne kadar hoşgörülü birisi olduğu ortaya çıkmaktadır. O, İstanbul'a sadece Türk ve diğer Müslümanları getirtmekle kalmamış, bir çok Rum, Yahudi ve diğer milletlere mensup Hristiyanı da şehre yaşamaları için başka yerlerden ulaştırmıştır. Zaten Osmanlı Devleti'nde Fatih'ten önce de sonra

milletlerden insanları şehre getirtirken bir yandan da harap olmuş İstanbul'u imar etmek için hızla bir takım faaliyetlere girişti. Bunun için de vakıf sistemini devreye soktu. Bu sistem sayesinde Osmanlı'nın girdiği yerler birden bire ihya oluyordu. Öncelikle varlıklı insanlara İstanbul'a çarşı, han, hamam, hastane, okul gibi müesseseleri yapıp vakfetmelerini söyledi. Onlar da Fatih'in dediklerini yaptılar. Böylece şehir kısa bir zamanda büyük bir medeniyet merkezi hâline gelmeye başladı. Bu faaliyetler arttıkça İstanbul, dünyanın en büyük metropollerinden birisi oldu (İnan, 2002; 285).

Fatih Sultan Mehmet, bir çok dil bilen⁶, felsefe, matematik, edebiyat, tarih ve coğrafya gibi pek çok ilim sahasına vâkıf birisiydi. İlim adamlarını ve şâirleri yanına toplar, onlarla ilim ve edebiyat sohbetleri yapardı. Fatih, İslâm dünyasında bilgisi ve ilmiyle ün yapmış şahısları kendi sarayına her türlü fedakârlıklara kaflanarak getirtmek istemiştir. Bunlardan birisi meşhur matematik ve astronomi âlimi Ali Kuşçu'dur. O, Ali Kuşçu'yu Türkistan'dan İstanbul'a getirmiştir. Ayrıca yine meşhur âlim ve edebiyatçılardan Molla Cami'yi de İstanbul'a davet etmiş (Tekin, 1995; 162-163) ve Çağatay Türklerinin büyük şairi Ali Şîr Nevâî ile de yakından ilgilenmiştir.

İstanbul Türkçesinin Tarihi Serüveni

İstanbul, bir ilim ve kültür merkezi olduktan sonra burada daha önceki devirlerden biraz farklı bir yazı dili oluşmaya başlamıştır. İstanbul fethedilmeden önce Osmanlı Devleti'ne Bursa ve Edirne şehirleri başkentlik yapmıştı. Bu devirlerde de Osmanlı'yı yöneten padişahlar ilim ve kültüre önem verirler ve Türkçe eser yazmayı teşvik ederlerdi. Bu dönemde (Eski Anadolu Türkçesi) yazılan Türkçe eserlerin dili; genellikle sade, anlaşılır, Arapça, Farsça tamlamalardan uzak, Arapça ve Farsça kökenli kelimeler bulunmakla beraber Türkçe asıllı kelimelerin de bol bir şekilde mevcut olduğu bir görünüm arz ederdi. Manzum ve mensur eserlerin dili birbirinden pek farklı değildi. Hatta bazı mensur eserlerin dili, manzum eserlerin dilinden daha sadeydi. Osmanlı Türkçesinin ilk dönemi diyebileceğimiz Fatih zamanında ise Türk dili daha önceki dönemlere nazaran ağırlaşmaya başladı. Türkçe eserlerde bir çok Arapça, Farsça tamlama ve birleşik kelime kullanıldı. Özellikle nesir dilinde bir takım farklılıklar görüldü. Sinan Paşa, Tursun Bey, Sarıca Kemal vb. müellifler süslü nesirle eserlerini meydana getirdiler (Tekin, 1995; 220-221).

da Müslümanlarla Gayrimüslimler yüzyıllar boyunca hoşgörü ve kardeşlik içinde hayatlarını sürdürmüşlerdir. Bu kardeşlik Batılı büyük devletlerin kıskırtmasıyla XIX. yüzyılın sonlarına doğru bozulmaya başlamıştır.

⁶ Fatih'in ana dili Türkçeden başka Yunanca, Arapça ve Farsça bildiği söylenmektedir. Onun çok yönlü ve zeki birisi olduğu herkesçe kabul edilmektedir. O, Balkan ve İtalyan devletleriyle yakın ilişkiler içinde bulunduğu göre zekâsını da kullanarak bu dillerle ilâveten herhâlde İtalyanca ve Sırpçayı da öğrenmişti.

Şunu da gözden uzak tutmamak gerekir ki, Osmanlı'dan önce kurulan bazı Türk devletlerinin resmî yazı dili Türkçe değildi. Osmanlı Devleti'nin ise sadelik-ağırlık bakımından değişikliğe uğrasa bile resmî yazı dili Türkçe idi. Bu çok önemli bir husustur.

Fatih devrinde, yani **XV. yüzyılda** Türkçeyi en iyi kullananların başında Ahmet Paşa, Avnî (Fatih Sultan Mehmet) ve Melihî gibi kişiler gelir. Bu şairlerin bir kısmının şiirlerinden aşağıda örnekler verelim:

Ahmet Paşa'dan: *Bizimle bir nefes insanlığ eyle soruşalum
Gel ey perî nicesin hoş mısın safâca mısın*

*Sefer kılup gelür Ahmed ki diye şehrümüzün
Güzelleri nicesin hoş mısın safâca mısın* (İz ve Kut,1985;c:2, 202)

Fatih'ten: *Dili tîr-i gam zahm-nâk eyledi
Müjen fikri beni helâk eyledi
Eteğimi elden komayup gamın
Giribânımı çâk çâk eyledi* (Pala, 1995; 319)

Yukarıdaki beyitlerden, o devirde Türkçe söyleyişlerin ne kadar güzel olduğu anlaşılmaktadır.

İstanbul devlet merkezi olduktan ve gittikçe geliştikten sonra, İstanbul'da konuşulan dil, Osmanlı Devleti'nin her yerinde örnek alınmaya başladı. Böylece kendiliğinden gelişen bir İstanbul Türkçesi ortaya çıktı. Bu Türkçe, ilk önceleri (fetihten sonra) İstanbul'a Anadolu'nun değişik yerlerinden gelen insanların dillerinin yoğrularak, karışmasıyla⁷ meydana gelmiştir.

Yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti'nin başkentliğini yapmış İstanbul bir kültür merkezi de olduğu için İstanbul'a yerleşen bilim ve sanat adamları İstanbul ağızıyla konuşup yazmaya başladılar. İstanbul Türkçesi, asıl olarak İstanbul ağızına dayanıyordu. Fakat İstanbul Türkçesiyle ağız arasında farklılıkların da olduğunu unutmamalıyız. Bir ülkenin ilmi ve kültürel faaliyetlerinin merkezi olan şehirlerin ağızları genellikle o ülkede konuşulan dillerin temelini oluşturur. Meselâ, Fransızca, Paris; Almanca, Berlin; İngilizce Londra ağızını kendisine esas kabul ederek yazı dillerini meydana getirmişlerdir. Türkçemiz de bunlar gibi İstanbul ağızı üzerine kurulmuştur (Aksan, 1990; 84). İstanbul Türkçesinin oluşmasına İstanbul'da yaşayan herkes katkıda bulunmuştur. Rumlar, Yahudiler, Arnavutlar, Sırlar,

⁷ İstanbul Türkçesinin oluşmasında herhâlde özellikle Konya, Karaman ve Aksaray'dan İstanbul'a gelenlerin büyük payı vardır. Çünkü buraları Selçuklu ve Selçuklu sonrası dönemlerde birer kültür merkeziydi. Buralardan pek çok âlim, şair ve sanatçı çıkmıştır. Bunların bir kısmının İstanbul'a geldiğini düşünürsek, bunların İstanbul Türkçesinin oluşup gelişmesine ve İstanbul kültür hayatına ne kadar tesirli oldukları kendiliğinden ortaya çıkar.

Araplar, Farslar vb. çeşitli milletlere mensup olan insanlar İstanbul Türkçesine çok şey kazandırmışlardır (Oral Seyhan, 1994; 224).

Klasik Osmanlı Türkçesi dediğimiz ve yaklaşık olarak XV. asrın sonları veya XVI. asrın başlarından Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği 1839'a kadar devam eden dönemde Türk dili daha da ağırlaşmıştır⁸.

XVI. yüzyılda İstanbul Türkçesiyle yazmış büyük bir şairle karşılaşırız: Bakî. O, İstanbul Fatih'te doğmuş ve ailesinden Türkçenin bütün inceliklerini öğrenmiştir. Bir çok şiirinin dili ağır olmakla beraber, bazı şiirlerinde kullandığı dil; sade, tabii ve halis Türkçedir. Şiirlerinden bazı örnekler verelim:

*Hoş geldi bana meygedenin âb u havâsı
Billâh güzel yerde yapılmış yıkılası* (Banarlı, 1971; 592)

*Gül gülse dâim ağlasa bülbül aceb değül
Zîrâ kimine ağla dimişler kimine gül* (Timurtaş, 1987; 114)

Yine bu yüzyılda aslen Arnavut asıllı olan ve Türkçeyi çok iyi öğrenmiş Yahya Bey'den bahsetmek yerinde olacaktır. Yahya Bey, İstanbul Türkçesinin en kudretli şairlerinden birisi olmuştur (Banarlı, 1971; 599). Divanında kullandığı dil, gayet akıcıdır.

*"Mecnûn-ı ışkî lâle gibi tağa saldılar
Hem tağa hem benefşe gibi bağa saldılar*

*Başlandı çünkü kasr-ı mahabbet yapılmışa
Ferhâdi taşa Hüsrevi toprağa saldılar."* (Çavuşoğlu, 1983; 166)

der Yahya Bey.

XVII. yüzyılda bir ıstırap şairiyle karşılaşırız: Nâilî. Hayatı çeşitli sıkıntılarla geçmiş bir İstanbulludur o. 17. yüzyıl Osmanlı şiirinde bir çığır açmış, yeni bir üslupla şiirler kaleme almıştır. Dili ağırca olmakla birlikte, şiirinde incelik ve nezaket vardır. Özellikle şarkılarını sade ve halk diliyle yazmıştır. İstanbul Türkçesi onun şiirlerinde nazik ve narin bir şekilde kullanılmıştır:

*'Adû benzer nifâk itmiş
Bizimle yâr söyleşmez
Lebiyle ittifâk itmiş
Bizimle yâr söyleşmez*

⁸ Klasik Osmanlı Türkçesi döneminde Türkçe metinlerde artık eskisine nazaran daha fazla Arapça, Farsça kökenli kelime ve tamlama görülmektedir. Fakat bu, bu dönemde sâde ve anlaşılır Türkçe eserlerin bulunmadığı anlamına gelmemelidir. Elbette ki, bu devrede de pek çok dili sade esere (özellikle halk edebiyatı ürünleri ve daha çok manzum yazılan bazı dîvan edebiyatı parçaları) rastlanmaktadır.

*Olup hışm ile gülgûn-pûş
Bir iki sâgar itmiş nûş
Be-kef şemsîr ü leb hâmûş
Bizimle yâr söyleşmez*

*Düşersin pâyine tenhâ
İdersin âh ü vâveylâ
Ne çâre ey gönül ammâ
Bizimle yâr söyleşmez (İpekten; 1986; 134)*

Aynı yüzyılda kendisi Urfalı olmasına rağmen eserlerinde İstanbul Türkçesinin bütün inceliklerini gördüğümüz bir şâirle karşılaşırız: Nâbî. O; bir milletin dilinin, o milletin en büyük kültür ve sanat merkezinde işlenerek güzelleşen bir dil olduğunu daha bu yüzyılda kavramıştır. Kendisi Urfalıdır. Fakat o, İstanbul Türkçesinin İstanbul'a Anadolu'nun ve Rumeli'nin her yerinden gelerek İstanbul'a yerleşen ve burada konuşan, şiir ve şarkı söyleyen Türkler tarafından meydana getirildiğinin farkındadır. Bir kasidesinde İstanbul konuşmasının Arapçadan bile üstün olduğunu söyler:

*Şem'in gıdâsı maânî-i pâkîze-nutkdur
Çeşmin gıdâsı hüsnüdür anla hikâyeti
Elfâz-ı sükkerîn-i Stanbuliyândan
Sem'in kenarlarda kalur dilde hasreti
Mînâ-yı çeşmi garka-i nûr-ı sürûr eder
Hûbân-ı şehriyânın o hüsn ü letâfeti
Hüsn-i edâ vü hüsn-i vefâ hüsn-i her umûr
Ol şehri-i bî-bedelde bulur hüsn-i gâyeti
Ol dil-küşâ meâller ol hurde nükteler
Mümkün midir bula Arabistânda sûreti (Banarlı, 1971; 672)*

Nâbî, ayrıca bazı Türkçe lafızların Arapçadakinden daha güzel olduğunu da şu mısralarında belirtir:

*Ba'dî leke hitâblarından gelir mi hiç
Lafz-ı a cânım, ây efendim halâveti (Banarlı, 1971; 672)*

XVIII. yüzyılda meşhur şair Nedim'in İstanbul Türkçesini şiirlerinde mükemmel bir şekilde kullanıp, daha da geliştirdiğini görürüz. Nedim tam bir İstanbul âşığıdır. Bu sebeple İstanbul'da kullanılan konuşma dilinden bir çok misâli şiirine almıştır. İstanbul halk söyleyişlerinin bir çok örneğini en tabii ve samimî bir hava içerisinde âdetâ nağmeleştirmiştir (Banarlı, 1971; 758). Aşağıda onun bu söyleyişlerini aksettiren iki örnek yer almaktadır:

Şarkı: *Sen böyle soğuk yerde niçin yatar uyursun
Billâhi döğer dur hele dâyen seni görsün
Dahi küçücüksün yalnız yatma üşürsün
Serd oldu hevâ çıkma koyundan kuzucağım* (Mazıoğlu, 1988; 186)

Türkü: *Sevdiğim bendene düşerse hizmet
Kapında kul olmak cânıma minnet
Göre idim sende bûy-ı mahabbet
İstediğim budur sen bî vefâsın* (Mazıoğlu, 1988; 202)

Yine aynı yüzyılda yaşamış olan ve Türk edebiyatının en büyük şâirlerinden kabul edilen Şeyh Galip'ten bahsetmek gerekir. Galip, İstanbul'da doğmuş ve ölümüne kadar burada kalmıştır. O, yüksek bir kültüre sahiptir. Mevlevîdir. Türk şiirinde klasik olarak hayâl ve mazmunları kullanma yolundan ayrılarak, şiirlerinde tamamen orijinal, kendi nev-i şahsına münhasır millî bir ifade şeklini kullanmıştır. Dili ağır olmakla birlikte samimî ve tabîî bir uslûpla şiirlerini söylemiştir. Yer yer halk ağzındaki söyleyişleri de şiirine almıştır (Banarlı, 1971; 772-773). Eserlerinde yüksek seviyede bir İstanbul Türkçesi görülmektedir.

Sade ve anlaşılır bir şekilde yazdığı şiirlerine bir örnek verelim:

*Eğer desem ki hevâlar açıldı geldi bahâr
Murâd odur ki benimle mahabbet eyledi yâr
Ya söylesem ki çemen goncalarla zeynoldu
Odur gazez ki tebessümle söyledi dildâr* (Gölpınarlı, 1985; 102)

XIX. yüzyılın ilk yarısında ise şiirlerini daha çok İstanbul Türkçesi halk ağzı ile yazan Enderunlu Vâsîf ile karşılaşıyoruz. Kendisi Nedim'in tarzını devam ettirmiştir. Onun:

*O gül-endâm bir al şala bürünsün yürüsün
Ucu gönlüm gibi ardınca sürünsün yürüsün
Alıp âgûşa bu çağında miyân-ı nâzın
Saran ol serv-kaddi Vâsîf öğünsün yürüsün* (Banarlı, 1971; 832)

şeklindeki kıtası meşhurdur. Görüldüğü gibi bu kıtada çok ince ve nazik bir söyleyiş vardır.

Tanzimat Fermanı'ndan sonra Yenileşme devri Osmanlı Türkçesi meydana gelmiştir. Bu dönemde Türk dili üzerinde sadeleşme çalışmaları yapılmaya başlamıştır. Şinasî, Namık Kemal, Ziya Paşa, Münif Paşa, Ahmet Mithat Efendi, Muallim Naci, Ahmet Cevdet Paşa gibi entelektüeller Türkçenin Klasik Osmanlı Türkçesi dönemine göre sadeleşmesini dile getirmişlerdir. Özellikle Klasik

Osmanlı Türkçesi döneminde orta ve süslü nesirle yazılan ve içinde bir çok Arapça ve Farsça tamlama, kelime ve gramer şeklinin bulunduğu metinleri el verdiğince daha sade yazma fikri yavaş yavaş ortaya çıkmaktadır. Yukarıda saydığımız kişiler arasında yer alan Ahmet Mithat Efendi, Türkçe kelimelerin telaffuzlarına göre yazılması gerektiğini, bunun için de Arap alfabesine yeni harfler ilâve edilmesi lâzım geldiğini söylemiştir (Duman, 2002; 113). Fakat şunu da burada belirtmek gerekir ki, Tanzimat'tan sonra Türkçeyi sadeleştirme çabalarına rağmen, özellikle nazım dilinde Klasik Osmanlıca dönemde yazılan eserlere göz atıldığında bu dönemle Tanzimat'tan sonra meydana getirilen metinlerin dili arasında sadelik bakımından pek fark yoktur. Hatta bazen Klasik Osmanlı Türkçesi döneminde yazılan manzum eserlerin dili Tanzimat'tan sonra yazılan bazı eserlerin dilinden daha sadedir. Ayrıca yenileşme döneminde ortaya çıkan Servet-i Funûn ve Fecr-i Âticilerin kullandıkları dil, neredeyse Klasik Osmanlı Türkçesi devresinde yazılan eserlerin dili kadar ağırdır. Yalnız Yenileşme Devresinde yazılan mensur eserlerin dilinin, Klasik Osmanlı Türkçesi dönemine göre daha sade olduğunu söyleyebiliriz. Bu devirde artık İstanbul Türkçesi kendini her yönden hissettirmektedir.

II. Meşrutiyet sonrasında ise 1911 yılında çıkmaya başlayan *Genç Kalemler* dergisi etrafında toplanan Ömer Seyfettin, Ali Cânîp Yöntem ve Ziya Gökalp'in öncülüğünü yaptığı entelektüeller, Türkçenin; Arapça ve Farsça tamlamalardan uzak, halkın kullandığı ve anladığı, sade bir konuşma ve yazı dili olması gerektiğini savundular. Bunların içinde bulunan Ziya Gökalp *Türkçülüğün Esasları* adlı kitabında dil hakkında bir takım görüşler serdetmiştir. Ona göre: "Türkiye'nin millî dili İstanbul Türkçesidir. İstanbul'da halkın konuştuğu dili yazı dili hâlinde kabul ederek millî bir dil oluşturulmalıdır. Bunun için Arapça ve Farsça tamlamalar dilden atılmalı; halkın anlamadığı Arapça, Farsça kelimeler yazı dilinde kullanılmamalıdır." Gökalp ayrıca; halkın tasvip ettiği her kelimenin Türkçe sayılması gerektiğini, Türkçeye hangi dilden girerse girsin, halkın anladığı ve konuştuğu bütün kelimelerin Türkçede muhafaza edilmesi lâzım geldiğini, İstanbul Türkçesinin sesbilgisi, şekil bilgisi ve kelime bilgisi; yeni oluşturulacak Türkçenin temeli olacağından, başka Türk lehçelerinden kelime almanın lüzumsuz olduğunu belirtir (Duman, 2002; 122). O, *Lisan* adlı şiirinde İstanbul Türkçesi hakkında şunları diyor:

*Güzel dil Türkçe bize
Başka dil gece bize
İstanbul konuşması
En saf, en ince bize*

Yukarıda bahsedilen fikirlerin ışığında yetişen Yahya Kemal, Orhan Seyfi, Halit Fahri, Yusuf Ziya, Şukufe Nihâl, Falih Rıfkı, Ruşen Eşref, Peyami Safa gibi edebiyatçılar İstanbul Türkçesiyle mükemmel edebî eserler ortaya koydular. II. Meşrutiyetten sonra artık Osmanlı Türkçesi dönemi sona ermiş ve Türkiye Türkçesi dönemine girilmiştir. Bu saydığımız kişilerin arasında bulunan Yahya Kemal'in yeri apayrıdır. O, şiirlerini aruz vezniyle yazmasına rağmen Mehmet Akif

ile beraber bu vezni Türkçeye en iyi adapte eden şairlerdendir. Eserlerini harikulâde bir İstanbul Türkçesi ile kaleme almıştır⁹. Bu saydıklarımızdan başka Yakup Kadri, Halide Edip, Mehmet Akif gibi edipler de eserlerini anlaşılır bir İstanbul Türkçesiyle kaleme almışlardır.

XX. yüzyılın başlarında iyi bir yolda giden Türkçe yaklaşık olarak 1932 ile 1950 yılları arasında tasfiyecilik hareketinin etkisiyle çok zarar görmüştür. Bu hareket Türkçeye giren yabancı asıllı bütün kelimeleri atıp, yapay bir dil oluşturma çabasındaydı. Bundan tabii ki, İstanbul Türkçesi de büyük zarar görmüştür. 1950'den sonra ise dilimiz yeniden rayına oturmuştur. Günümüzde ise Türkçe ve kendisine temel aldığı nezaket, zerafet misali olan İstanbul Türkçesi İngilizcenin istilâsı altında bulunmaktadır. Dilimiz maalesef Türkçede kullanılmayan İngilizce kelime ve bazı gramer şekilleriyle dolmaya başlamıştır.

İstanbul Ağzı ve Tarih İçindeki Durumu

İstanbul Türkçesi konuşma dili, yani İstanbul ağzı bugün yazı dili olarak kullandığımız dilden biraz farklıdır. Aslında Türkiye Türkçesi standart yazı dili İstanbul Türkçesinin temel alındığı idealize edilmiş bir Türkçedir (Yalçınar, 2002; 714).

İstanbul ağzının, yani İstanbul'da konuşulan dilin tarih içindeki safhalarını tespit edebilmemiz oldukça zordur. 1928'den önce Osmanlı Devleti'nde Türkçe metinler Arap harfleriyle yazılıyordu. Arap harfleri Türkçenin ses yapısını tam olarak ortaya koyamamaktaydı. Bu harflerle u/ü, o/ö, ı/i ünlülerini; k/g, b/p, c/ç, d/t ünsüzlerini birbirlerinden ayırt edebilmek oldukça zordu. Dolayısıyla Osmanlı döneminde yazılan metinlerden İstanbul ağzını ortaya çıkarma da problemliydi. Çünkü yazı dili ile konuşma dili arasında her zaman farklılıklar vardır. Bazı dillerde bu farklılıklar çok fazladır. Konuşma dilindeki kelimeleri mümkün olduğu kadar yazı diline aksettirecek alfabadeki harflere sahip olan diller şanslı sayılabilir.

Osmanlı döneminde özellikle XVII ve XVIII. asırlarda yazılmış olan bazı eserler İstanbul'da konuşulan günlük dili az çok bize yansıtmaktadır. Bunlardan birisi olan ve XVII. yüzyılda Arap harfleriyle yazılan *Seyahatname*'nin müellifi Evliya Çelebi, Türkçenin o devirde kullanılan alfabesini düzenleyerek, kendi kulağıyla duyduğu sesleri yeni bir yazım sistemiyle eserinde okuyuculara vermeye çalışmıştır¹⁰. Evliya, Türkçeye geçen Arapça, Farsça asıllı kelimelerin Türkçede aldığı şekilleri gösterebilmek için bu dillerdeki kelimelerin orijinal yazılışlarında bulunan harfleri değiştirmiştir. Bunu Türkçe asıllı kelimeler için bile yapmıştır. Büyük ve küçük ünlü uyumlarını da elinden geldiğince göstermeye çalışmıştır.

⁹ Yahya Kemal İstanbul Türkçesine gerçekten hayran bir entelektüeldi. O; İstanbul beyefendileriyle hanımefendilerinin konuştuğu Türkçenin kendisine bir musiki gibi geldiğini ve İstanbul Türkçesinin, ağzında annesinin sütü gibi olduğunu söyler (*Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, 1982; c:5, 25.).

¹⁰ *meşhed=maşad, perâkende=perekende, ceryân=cereyân, hınna=kana* gibi bazı örneklerde bu durumu görüyoruz (Tulum, 2002; 491).

Okumuş insanlarla avam tabakasından olanların kelimeleri telâffuz etmelerinde bugün olduğu gibi Osmanlı döneminde de farklılıklar vardır. Bu farklılık yine 17. yüzyılda devâsâ bir sözlük ve gramer kitabı yazar Meninski'nin eserlerinde halklaşmış kelimelerin gösterilmesiyle bir nebze de olsa anlaşılmalıdır. Bu eserin önemi, Arap harfli metinlerin Lâtin harfli karşılıklarıyla bir arada gösterilmesidir.

İstanbul'da konuşulan dilin telaffuz biçimini bize en başarılı yansıtan eserlerden birisi, Fransız bir papaz olan ve İstanbul'da 7-8 sene kalarak İstanbul halkının hemen hemen her tabakasına girip buralarda konuşulan Türkçeyi inceleyerek Türkçeyi mükemmel bir şekilde öğrenen Viguier adlı şahsın yazdığı ve İstanbul'da 1790 yılında basılan *Elemens de la Langue "Türk Dilinin Unsurları"* adlı eserdir. Bu kitabın içinde, küçük bir kısmı hariç, sadece Lâtin harfleri bulunmaktadır. Viguier, Türkçe kelimeleri eserinde Lâtin harfleriyle tespit etmiş ve o dönemde İstanbul'da konuşulan Türkçenin ses yapısını bir çok eserden daha mükemmel bir şekilde bize aktarmıştır. O, kitabında konuşulan Türkçe ile ilgili şunları söyler: "İstanbul'da seçkin çevrelerde kullanılan fakat bilginler tarafından sentaksına dikkat edilmeyen Türkçenin yanı sıra, Arapça ve Farsçaya vâkif olan kanun adamlarının makamlarında, arkadaş ve aile çevrelerinde kullandıkları ve başkentte sivil işler ile ticarî maksatlarla yazılan mektuplarda kullanılan dili inceledim. Ayrıca avam tabakasında konuşulan dil ile Gürcü, Yahudi ve Asya'nın değişik yerlerinden İstanbul'a gelenlerin hatalı söyleyişlerini de inceleme imkânı buldum. Kullanılan Türkçede benim anladığım İstanbul'da seçkin insanlar ve âlimlerin kullandıkları dil ile; aralarında âdet olduğu üzere Arapça, Farsça; fakat evlerinde, arkadaş ve aile çevrelerinde Türkçe konuşan kanun adamlarının konuştuıkları Türkçedir. Özetle söylemek gerekirse başkentte sivil ve ticarî işlerde haberleşme vasıtası olarak kullanılan dildir (Viguier, 1790; 34-35)". Viguier ayrıca İstanbul'da seçkin çevrelerle Asya'dan İstanbul'a gelen insanlar arasında telaffuz bakımından ayırt edici farklılıkların olduğunu, kendisinin uzlaşmalı (orta) bir söyleyiş şeklini yansıtan kelimeleri kitabına aldığını, Türkçe öğrenmek isteyen yabancılara el yazmalarında kullanılan dil ile konuşma dili arasındaki benzerlik ve farklılıkların öğretilmesi gerektiğini (Viguier, 1790; 37-38) söylemektedir. Kendisi, kitabında Türkçe ses uyumlarını en ayrıntılı biçimde gösteren kişilerin başında gelir. O, ünlülerin birbirlerinin yerine geçebileceğini, bunun söze monotonluk katmayıp kelimeleri bazen değişik şekillerde telaffuz edebilmeyi sağlayacağını söylüyor. Bir de Arapça, Farsçadan Türkçeye girmiş ve Türkçe ses yapısına uydurulmuş "zaman, mübarek, saray, fakat" gibi bazı kelimeleri aydın kesimin asıllarına sadık kalarak "zeman, mubarek, serây, fekat" şeklinde söyleyebildiğini, bundan ise Türkçedeki ünlülerin rastgele kullanıldığı anlamının çıkarılmaması gerektiğini (Viguier, 1970; 49, 89) dile getirmektedir.

Viguiet'in yazdığı gramer kitabında geçen Türkçe kelimeler incelendiğinde¹¹ eserine aldığı kelimelerin Türkiye Türkçesinin temeli olan İstanbul ağzına dayandığını rahatlıkla görebiliriz. Bu kelimelere bakıldığında Viguiet'in, eserine İstanbul'da kullanılan konuşma diline ait Türkçe kelimeleri aldığını söyleyebiliriz. Bugün bu kelimelerin belki de %80-90'ını biz hâlen kullanmaktayız. Viguiet, Türkçenin mükemmel yapısını ve Türk halkının seviyesinin yüksek olduğunu gördükten sonra hayretler içinde kaldığını belirtiyor (Viguiet, 1970; IX).

Burada 18. yüzyılda kullanılan İstanbul Türkçesini göstermek üzere Viguiet'in kitabına aldığı ve her halk tabakasından insanların konuşmalarını bize aksettirdiği diyaloglardan örnekler verelim:

Kazasker: "Ey bazırğân ne dersin? Sen bu adamdan otuz üç kese ahçe dava etmişsin. O gün şahidden acım var ıdı, bu gün otuz beş kese ahçeyi tamamen etdiyime şahidim vardır der. Ne cevap verirsin?"

Bazırğân: Efendim büyüün de yarın da gerek sizin huzurunuzda, gerek Allah'ın huzurunda hilafı kabul etmem. Bu adem tellalın yanında bana bin guruş teslim etdi. Bakı zimmetinde otuz üç kese ahçe hakkım vardır, isterim. Allah'ın emrine kayılıım.

Mehemmed Çelebi: Bak, Tercüman Bey, ben öyle ağızlara gelmem Ya hepsini birden verrim, ya bir ahçe vermem.

İstanbul Türkçesinden biraz farklı olan İstanbul ağzının oluşmasında Osmanlı sarayından dışarıya gelin giden ve kendilerine saraylı denilen kızların etkisi vardır. Bunlar anne olduklarında çocuklarına sarayda konuşulan asil, kibar dil ile İstanbul'da konuşulan halk Türkçesinin tadına doyum olmaz söyleyişlerini öğretmişlerdir (Banarlı, 1999; 229). Osmanlı döneminden yaklaşık 1950 yılına kadar canlı bir şekilde konuşulan İstanbul ağzı bugün maalesef unutulmaya yüz tutmuştur. Neclâ Yalçınır'in 1930-1950 yılları arasında yapılan ses kayıtlarına dayanarak tespit ettiği İstanbul Türkçesine ait Teklik 1. şahıs ekinin ünlüsün dar ünlülü olarak söylenebilmesi; bazen kalın ünlülü kelimelere ince ünlülü eklerin getirilebilmesi; "ç" sesinin "ş" olarak telaffuz edilmesi; çoğunlukla ünsüz uyumunun mevcut olmaması ve orta hecede "h" ünsüzün düşmesi gibi fonetik özelliklerin Viguiet'in gramerinde geçen örneklerle uyduğunu görüyoruz. Bu da bize Viguiet'in eserine İstanbul ağzı örneklerini aldığını gösteriyor. Demek ki, 18. yüzyılda İstanbul'da konuşulan çok canlı bir İstanbul ağzı ve dolayısıyla bu ağza dayalı bir İstanbul Türkçesi mevcuttu.

¹¹ Kitapta geçen bütün Türkçe kelimeler (kitabın sonlarında yer alan Fransızca-Türkçe sözlükte geçen kelimeler hariç) tarafımızdan tespit edilmiştir. Bkz. M. Gümüşkılıç, *Viguiet'in Elemens de la Langue Turpue Türk Dilinin Unsurları Adlı Eserinin Ses Uyumları Bakımından İncelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Dili Anabilim Dalı, 1992.

SONUÇ

İstanbul Türkçesi, İstanbul'un fethinden sonra yalnız İstanbul halkı tarafından değil Osmanlı Devleti'nin her tarafından İstanbul'a gelen Türkler veya Türkleşen yabancılar tarafından Türkçe asıllı ve Türkçe kabul ettiğimiz yabancı kökenli kelimelerle ve çeşitli söz ve telaffuz incelikleriyle işlenerek lisan güzelliği ve dil musikisi bakımından benzersiz bir gelişmeye mazhar olmuş bir şivedir.

Günümüzde ince, nazik ve nükteli konuşan insanlar gittikçe azalmaktadır. Özellikle İngilizcenin Türkçe üzerinde büyük etkisi sebebiyle Türkçe bozulmakta ve bundan İstanbul Türkçesi de payını almaktadır. Arapça, Farsça kökenli olup aslı uzunluklara sahip kelimelerin Türkçede özellikle açık hecelerindeki ünlülerinin muhafaza edilip bir dil musikisi hâlinde telaffuzu; çeşitli medya kuruluşlarında çalışan aksanları bozuk, kelimelerdeki uzunlukları aynı bir Gayrimüslim gibi söyleyemeyen, kendi ağız özelliklerini medyaya aksettiren kişiler sebebiyle tam olarak yapılamamakta ve o güzelim İstanbul Türkçesi bozulmakta ve gelecek nesil o güzel telaffuzları unutma durumuna gelmektedir. Bunun bir an önce düzeltilmesi ve genç nesillere dil şuuru verilmesi lâzımdır. Türkçe çok kuvvetli bir dil olduğundan bu durumdan, tarihte olduğu gibi bugün de kurtulacağını temennî etmekteyiz.

KAYNAKLAR

- AKSAN, D., (1990), *Her Yönüyle Dil*, Ankara: TDK Yay.
- BANARLI, N. S., (1971), *Resimli Türk Edebiyatı 1-2*, İstanbul: Millî Eğitim Bas.
- BANARLI, N. S., (1999), *Türkçenin Sırları*, İstanbul: Kubbealtı Neş.
- Büyük Türk Klasikleri*, (1985), "Ahmed Paşa Divânı'ndan", İstanbul: Ötüken Yay., C.2, s.202.
- ÇAVUŞOĞLU, M., (1982), "Fatih Sultan Mehmed Devrine Kadar Osmanlı-Türk Edebî Mahsullerinde Muhtevânın Tekâmülü", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, İstanbul: S.2, s.35.

- ÇAVUŞOĞLU, M., (1983), *Yahya Bey ve Dîvânı'ndan Örnekler*, Ankara: Kültür ve Tur. Bak. Yay.
- DUMAN, M., (2002), "Yenileşme Döneminde Türk Dili", *Türkler*, C.15, s.113, Ankara.
- EMECAN, F., (2001), *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul: Kitabevi Yay.
- GÖLPINARLI, A., (1985), *Şeyh Gâlib Dîvanı'ndan Seçmeler*, Ankara: Kültür ve Tur. Bak. Yay.
- GÜMÜŞKILIÇ, M., (1992), Viguier'in *Elemens de la Langue Turpue* Türk Dilinin Unsurları Adlı Eserinin Ses Uyumları Bakımından İncelenmesi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Dili Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- İNAN, K., (2002), "Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un Fethi ve Etkileri", *Türkler*, C.9, s.285, Ankara.
- İPEKTEN, H., (1986), *Nâilî Dîvânı'ndan Seçmeler*, Ankara: Kültür ve Tur. Bak. Yay., no: 679, 1986.
- MAZIOĞLU, H., (1988), *Nedim*, Ankara: Kültür ve Tur. Bak. Yay.
- ÖZKAN, M., (1995), *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- PALA, İ., (1995), "Fatih'in Şiirleri", *İstanbul Armağanı 1: Fetih ve Fatih*, s.319, İstanbul.
- ORAL-SEYHAN, T., (1994), "İstanbul Türkçesi (Madde)", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.4, s.244, İstanbul: Kültür Bak. ve Tarih Vak. Yay.
- TEKİN, G., (1995), "Fatih Devri Türk Edebiyatı", *İstanbul Armağanı 1: Fetih ve Fatih*, s. 162-163, İstanbul.
- TİMURTAŞ, F.K., (1987), *Bakî Dîvanı'ndan Seçmeler*, Ankara: Kültür ve Tur. Bak. Yay.
- TULUM, M., (2002), "XVII ve XVIII. Yüzyıllarda İstanbul Türkçesi", *Türkler*, C.11, s.491, Ankara.
- VİGUİER, P.F., (1790), *Elemens de la Langue Turque*, İstanbul.
- YALÇINER, N., (2002), "İstanbul Türkçesi Konuşma Dili Hakkında Bir Araştırma" (1930-1950 yılları arası) *Türk Dili*, S.609, s.714.